

ומבארנין: מאי טעמא הוצרכו להוסיף על מדות המזבח?

אמר רב יוסף: משום דלא ספיק מקום המערכה לכל הקרבנות.

אמר ליה אביי: היכי אמרת דלא הספיק מקום הקרבנות, השתא מקדש ראשון דכתיב ביה "יהודה וישראל רבים כחול אשר על היב" ספיק להם מקום המערכה, מקדש שני, דכתיב ביה "כל הקהל כאחד ארבע רבוא" ותו לא, לא ספיק להם מקום המערכה?

אמר ליה רב יוסף לאביי: התם במקדש ראשון הספיק להם מקום המערכה משום דאש של שמים מסייעתן ונתאכלו הקרבנות מהר על גבי המזבח, אבל הכא בבית שני אין אש של שמים מסייעתן, לפיכך הוצרכו להרחיב את מקום המערכה⁽⁵¹⁾.

כי אתא רבין אמר רבי שמעון בן פזי לפרש הא דהוסיפו בני הגולה על המזבח משום שיתין, בורות לנסכים הוסיפו, כלומר משום דמעיקרא בימי שלמה סבור לפרש הא דכתיב "מזבח אדמה", פירושו שהוא [המזבח] יהא אטום באדמה ולא חלול, והבור של הנסכים היה על יד המזבח, ולא תחתיו כדי שיתקיים דין "מזבח אדמה", והיו הנסכין שותתין לרצפה אל הבור שליד

המזבח. ולבסוף בימי בית שני כשעלו בני הגולה סבור דשתיה כאכילה היינו דניסוך הנסכים הוא כהקטרת חלבים, מה אכילה צריכה להיות מתאכלת במזבח, כלומר על האש, אף שתית הנסכים צריכה להבלע במזבח, ומשום כך הוסיפו בבנין המזבח כדי שהבור שעשו בימי שלמה יהיה בתוך שטח המזבח, ונקבים עשו בראש המזבח עד לבור כדי שירדו הנסכים לשם. ומאי פירושא ד"מזבח אדמה" לדבריהם? לא שיהא חלול, אלא ילפינן שהוא, המזבח, יהיה מחובר באדמה, שלא יבנו לא על גבי כיפום ולא על גבי מחילות אלא על האדמה, ובור של מזבח לא חשוב כיפין לפי שהוא צורך מזבח, כן כתבו התוס'.

אמר רב יוסף: כשחלה רב יוסף נעקר למודו ופעמים שאמר דבר ונזכר ששנה היפך וחזר בו, וכן הוא בסוגיין דאמר רב יוסף היכי אמרינן דטעמא דבני הגולה הוסיפו על המזבח משום דהוצרכו למקום יותר גדול מימי שלמה משום שהאש שסייעה בימי שלמה לא סייעה להם, והא טעמא לאו משום הכי הוא אלא היינו דתניא: כתיב בקרא "ויבנו המזבח על מכוונותיו" מלמד שהניעו בני הגולה לסוף מדותיו של המזבח, שנגלו להם מידות המזבח עד היכן ניתן להרחיב מקומו מה שלא נגלה לשלמה⁽⁵²⁾?! והקשו לו לרב יוסף דהיכי מצנין למימר הכי

שמים מסייעתן, מכל מקום לא יפחתו מל"ב אמה אורך ורוחב, כמבואר ברמב"ם [בית הבחירה ב ג], ומשום דמעלין בקדש ואין מורדין.

52. העולת שלמה כותב שיתכן לומר שמה

פירוש המלבי"ם שלר"א ב"י הוא חובה, ולא היה בנוב וגבעון מזבח שעשה בצלאל, יקשה לכאורה.

51. כתב השפת אמת שאף על פי שלעתיד בבית השלישי שיבנה בב"א יהיה בודאי אש של

והוינן בדין מקומו של מזבח: כשבאו בני הגולה לבנות מקדש שני מנין ידעו מקומו של מקדש ומקומו של מזבח? בשלמא מקום בית ידעי דמינכרא צורתו, ששיירי היסודות היו קיימין, אלא מקומו של מזבח מנא ידעי?

אמר רבי אלעזר: ראו בני הגולה מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו ושם בנו את המזבח.

ורב יצחק נפחא אמר: אפרו של יצחק ראו שמונת באותו מקום ושם בנו את המזבח.

רבי שמואל בר נחמני אמר: מכל הבית כולו הריחו ריח קטורת, ואילו משם — ממקום המזבח הריחו ריח אברים.

שלא נגלה להם במקדש ראשון כל המידות והכתוב שאמר דוד "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" שנמסרו לו בכתב כל מידות המקדש⁽⁵³⁾, ועל כרחק דהא דלא עשה שלמה מזבח גדול לאו משום דלא נגלו לו מידותיו של מזבח!?

אלא אמר רב יוסף: קרא אשכחו בני הגולה! אשכחו קרא שנאמר לדוד שאפשר לעשות את המזבח עד שישים אמה, אבל שלמה לא נתגלה לו לדרוש כן, ודרוש להקרא דאפשר להוסיף שנאמר "ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח" ודרשו: מזבח כי בית — מה בית ששים אמה שנאמר "ששים אמה ארכו" אף מזבח⁽⁵⁴⁾ אפשר לעשותו ששים אמה!⁽⁵⁵⁾ ואמנם, אם יעשהו בפחות מששים נמי יהיה כשר, דמידותיו של מזבח אינן מעכבות, אבל אם ירצו יוסיפו עד ס'.

עומד הוא לעצמו, אבל במזבח שהוא דבר מסויים בפני עצמו, אם כן בזה שמוסיף הרי הוא עושה דבר אחר וקרוי שינוי ואסור, כמבואר בסוגיין.

54. מדברי התוס' כאן מבואר שדרשה זו נאמרה רק לענין האורך ורוחב ולא לענין הגובה, שבגובה אין להוסיף על י' אמות, עיי"ש, והקשה הרש"ש [חולין פג ב] למה לא נלמד גם שאפשר להוסיף עד ל' אמות כגובה ההיכל, ונשאר בצ"ע.

55. הרמב"ם [בית הבחירה ב ג] פסק שאין להוסיף על מזבח שעשו בני גולה ואין לגרוע ממנו, והקשה המנחת חינוך [צה] מהמבואר כאן שאפשר להוסיף עד ס' אמה, [ומה שאין גורעין, יש לומר כמו שהובא לעיל מהשפת אמת שהוא משום דמעלין בקדש ואין מורדין].

שנתגלה לשלמה השיעור של כ"ח אמות במזבח, הוא משום שזהו שיעורו למטה שלא לפחות משיעור זה, ואע"ג שלקמן מבואר בגמרא שאין מדות ארכו ורחבו מעכבין, מכל מקום לכתחילה לא יפחות מכ"ח.

53. התוס' לעיל [לג א ד"ה וליעבד] הקשו אם כן היאך מוסיפין על העיר והעזרות מה שלא נאמר לדוד, ותירצו שהכונה היא באופן שמצאו פסוק לדרשו שאפשר להוסיף.

אולם האבי עזרי [ביה"ב א י] דקדק מדברי הרמב"ם [בית הבחירה ו יא"ב] שלא הזכיר כלל תנאי זה, שאינו סובר כהתוס', וביאר שם שהרמב"ם מפרש שכל דין "הכל בכתב" הוא רק לומר שאין לשנות כלום מצורת הבנין, אבל אין מניעה שלא להוסיף על מה שנאמר, שבה שמוסיף אין שינוי ממה שנאמר לדוד, אולם זה דוקא בעזרה שכל מקום ומקום ממנו בקרקע

שהעיד להם שמקריבין קרבנות על גבי המזבח אף על פי שאין בית. ואחד שהעיד להם על התורה שדינה שתכתב כתב אשורית ולא בכתב עברי [כמבואר בגמרא סנהדרין דף כ"א עמוד ב'].

תנו רבנן: אלו דברים מעכבין במזבח:

קרן — שהיתה אמה על אמה מכל צד בראש המזבח.

וכבש — שעמד על יד המזבח לעלות עליו כשהולכים הכהנים לעבודה במזבח.

ויסוד — אמה בולטת מהמזבח בצד מערב, ואמה בצד צפון, בגובה חמשה טפחים.

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מהכא ידעו בני הגולה על מקום המזבח דשלשה נביאים עלו עמם מן הגולה חגי זכריה ומלאכי, אחד מן הנביאים שהעיד להם על הלכות המזבח שאפשר לקדש את מקומו עד ס' אמה⁽⁵⁶⁾, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח היכן היה. ואחד שהעיד להם שהלכתא היא שמקריבין קרבנות אף על פי שאין בית בנוי, שבונים מזבח במקומו ומקריבין שם, דקדושת הבית קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא⁽⁵⁷⁾.

במתניתא תנא: רבי אליעזר בן יעקב אומר: שלשה נביאים עלו עמם מן הגולה: אחד שהעיד להם על המזבח שאפשר לעשותו עד ס' אמה, ועל מקום המזבח היכן היה, ואחד

56. רש"י מפרש שהכונה היא שאפשר להוסיף עד ס' אמות כדברי רב יוסף, והתוס' מפרשים שהעיד להם שניתן להגדיל המזבח עד ל"ב אמות, וכן מבואר בדברי הרמב"ם [בית הבחירה ב ד], וביאר המצפה איתן שאין זה בכלל מה שאין נביא רשאי לחדש דבר, שהנביא רק גילה איך לדרוש המקראות הסתומים שבספר יחזקאל בבנין המזבח, עכ"ד, וכן יש לומר לפי פירוש רש"י שגילה את הדרשה דלעיל "מה בית ס' אף מזבח ס'", ועיי' מה שהבאנו לעיל [ס א] מהחת"ס יישוב אחר בזה, ולענין העדות על מקום המזבח כתב הרב חיד"א בפתח עינים שהיא איננה בכלל חידוש דבר, משום שהוא רק בירור המציאות.

57. בפתח עינים מבאר שלא נאמר דבר זה בנבואה, אלא בתורת עדות כלשון הגמרא, שהרי זה ודאי חידוש דבר הוא שאין הנביא רשאי, ויש מתרצים שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבא הוא גם כן ענין של בירור המציאות, שקידשו

והמקדש דוד [א ד] מתרין שמאחר ולמדנו לעיל [נג ב] שלא היה יסוד למזבח ברוח מזרח ודרום [מלבד ב' אמות בקרנות], ומשום שלא היה בחלקו של טורף דהיינו בנימין, עיי"ש, ואם כן לא יתכן להוסיף עד ס' אמה, שהרי צריך להוסיף עוד כ"ח אמות שיהיה ס', ואותם כ"ח אמות שמוסיפין ממזרח למערב, [מלבד הכ"ח שמוסיפין מצפון לדרום, כדי שיהיה מרובע] אי אפשר להוסיף אותם רק לצד מערב, שהרי בין האולם ולמזבח היה רק כ"ב אמה, ועל כרחך יוסיפו לפחות ו' אמה למזרח, והרי שם לא היה חלקו של טורף, ורב יוסף ודאי סובר כלוי דס"ל לעיל [נד] שהיה יסוד בכל רוחות המזבח ורק שלא היה מקודש לדמים, והוא הדין כאן שאפשר להוסיף עד ס' אבל לא יהיה כולו קדוש בקדושת המזבח, אבל הרמב"ם שפסק כרב שם שלא היה לו כלל יסוד באותם הרוחות, ומשום שאי אפשר שחלק מהמזבח לא יהיה מקודש בקדושת מזבח, משום כך לא פסק כרב יוסף.

ורבינוע — דבעינן שיהיה המזבח מרובע. (58)

כל אלו מעכבין בכשרותו של המזבח, אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו של מזבח אין מעכבין.

מנא הני מילי שכל אלו מעכבין במזבח? אמר רב הונא: בכל אלו (59) אמר קרא "המזבח" (60) — וילפינן דכל מקום שנאמר "המזבח" היינו לעכב.

ומקשינן: אלא מעתה דאמרינן דכל היכא דכתיב "המזבח" דרשינן דהוא מעכב, אם כן

כיוור לרבי דסבירא ליה שהיו עושים ציורים של פרחים וציצים וקלעים סביב למזבח, וכן טובב לרבי יוסי ברבי יהודה שהוא חריץ עמוק שהיה לדבריו במזבח של משה, [ובמזבח של שלמה היה הסובב מקום הילוך רגלי הכהנים] הכי נמי דמעכב? שהרי כתיב בהן "המזבח" דכתיב "ונתתה אותה [את הרשת] תחת כרכוב המזבח מלמטה". ותניא: איזהו כרכוב האמור בכתוב? רבי אומר זה כיוור, רבי יוסי ברבי יהודה אומר זה הסובב (61).

ומשנינן: אין, כיוור לרבי וסובב לרבי יוסי

נאמר רק בבית המקדש, ומ"המזבח" למדנו עיכוב בדברים אלו גם במזבח של משה ושילה ונוב וגבעון, והאבי עוזי [בית הבחירה א י] רצה להוכיח מכאן שדין "הכל בכתב" אינו אלא לכתחילה, אולם בתוס' [ד"ה מדת] מבואר בהדיא שהוא לעיכובא.

60. רש"י מפרש לענין הכבש שנאמר "אל פני המזבח", והוא הכבש, ובחידושי ר"ז הלוי [בית הבחירה א יז] מבאר בתחילת דבריו שמה שכתוב "ולא תעלה במעלות על מזבחי" [סוף יתרו], לא נאמר בזה כלל הדין שצריך לעשות כבש למזבח, אלא איסור לעלות עליו במעלות, ואפילו יעשה כבש ויעלה במעלות מצד אחר, גם כן יעבור לכאורה בלאו זה, אלא כל המקור לכבש הוא בפסוק זה ד"פני המזבח", ועיי"ש עוד מזה.

61. שיטת רש"י שלא היה הסובב במזבח של משה להילוך רגלי הכהנים כלל, אלא שהיה עשוי חריץ לנוי במזבח לאחר שעלה ו' אמות מן הארץ, והיה עובי משהו, ורש"י בפרשת תרומה כתב שהיה רחבו אמה, ומפרש העולת שלמה שכונתו שהיה נכנס בעומק לקיר המזבח ברוחב

הבית לעולם, שלכולי עלמא היה אפשר בעצם לקדש לעולם, ורק נחלקו מעשה שהיה איך היה, וכמו שמפורש בדברי הראב"ד [בית הבחירה ו יד].

58. התוס' לעיל [נד א] כתבו שהעיכוב נאמר רק במקום המערכה, וכבר הובא לעיל מהמשך חכמה שכונתם על ג' אמות עליונות שמשפת סובב ולמעלה, [ולכאורה מדברי התוס' כאן [ד"ה אף, בתירוצם הג'] משמע שאינם סוברים כמו שכתבו לעיל, שהרי תירצו שמשום כך אמרינן בחולין [פג ב] שאי אפשר לקיים כיסוי הדם בעוף קדשים, משום שאם יכסנו על קיר המזבח נמצא הריבוע מתקלקל, והרי חטאת העוף נעשית מחוט הסיקרא ולמטה, ואפילו עולת העוף הרי יכול לעשותו עד אמה אחת מתחת לסובב כמבואר לקמן, ושם אין קפידא של ריבוע לדבריהם לעיל, שו"ר שכבר העיר בזה המקדש דוד [א ד]].

59. בנתיבות הקדש הקשה הרי כבר למדנו לעיל שנאמר "הכל בכתב" גם לענין המזבח, ואם כן מדוע צריך לימוד נוסף לומר שדברים אלו מעכבים, וחריץ בשם הגרי"ז שדין "הכל בכתב"

דהאי כרכוב דכתיב ביה "המזבח" היינו כוור, שמעינן דמעכב.

תנו רבנן: איזהו "כרכוב" האמור בכתוב?
בין קרן לקרן, מקום הילוך רגלי הכהנים,
 שהוא ברוחב אמה! קא סלקא דעתין שבין קרן לקרן שהוא רוחב אמה היה גם כן המקום שהולכים הכהנים ברגליהם, והיה אותו מקום עמוק וסביבו בולטת מעט גובה בשפת המזבח כדי שלא יחליקו הכהנים ההולכים שם.

ותמהינן: וכי אפשר לפרש כן, **אטו הכהנים בין קרן לקרן הוו אזלי** והרי כשיגיעו לקרן

ברבי יהודה מעכבין בכשרותו של המזבח, וראיה לדבר מהא **דתניא: אותו היום** שניסך בו כהן צדוקי אחד את ניסוך המים על רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהן, **נפגמה קרן המזבח ע"י** האתרוגים שזרקו בו **והביאו בול של מלח וסתמוהו** לפגימת המזבח, ועשו כן **לא מפני שבשר המזבח לעבודה** שעדיין הוא פגום, **אלא מפני הכבוד כדי שלא יראה מזבח פגום, שכל מזבח שאין לו אחד מארבעה דברים אלו, והם: קרן או כבש, או יסוד, או ריבוע, פסול**⁽⁶²⁾. **רבי יוסי ברבי יהודה אומר אף הסוכב מעכב**⁽⁶³⁾, משום דכתיב ביה "המזבח", וכן לרבי דמפרש

לו ריבוע פסול, כלומר שהפסול בנפגם המזבח בסיד הוא משום שנחסר הריבוע, ולכן שיעורו הוא בטפח או בכזית כמבואר בחולין שם, ולא בחגירת צפורן כפגימת האבנים עצמם, משום שבוזה נתקלקל הריבוע, מה שאין כן בפגימת האבנים שהוא מצד "אבנים שלימות", אולם רש"י בחולין שם לומד דין נפגם בסיד מהפסוק "וזבחת עליו", כשהוא שלם, ואינו פוסלו מצד ריבוע, ובאמת הריטב"א בסוכה [מח] מפרש הבריתא שכל מזבח שאין לו קרן פסול, כלומר שהמעשה היה שנפגמו האבנים, והתנא בא להשמיענו שגם בקרן נאמרו כל דיני המזבח, ולכן צריך שיהיו בו אבנים שלימות.

63. הח"ח בליקוטי הלכות מבאר בדעת הרמב"ם שתנא קמא דבריתא סובר כרבי שהוא כוור, ומאחר ואינו אלא לנוי, וכדאמרינן לקמן בסוגיין, משום כך אינו מעכב במזבח, ורק לר"י ברבי יהודה שהוא הסוכב, ומפרש הרמב"ם שנעשה להילוך רגלי הכהנים, לכן סבירא ליה שהוא מעכב, ודלא כפירוש רש"י שמדברי ר"י ברבי יהודה נשמע לרבי שהכוור מעכב.

אמה, [ועי' רש"ש], ומה שכתב רש"י כאן שהסוכב היה כמין בליטה, כונתו לשפת החריץ שהיא נחשבת כבליטה, אולם הגר"ח קנייבסקי שליט"א בבריתא דמלאכת המשכן [יא ג] מפרש בדעת רש"י להיפך, שבאמת היה שם בליטה, ומה שכתב רש"י בחומש שהיה חריץ, כונתו לשפת הבליטה שהיא כחריץ.

אך האחרונים מפרשים לדעת הרמב"ם שהסוכב לר"י ברבי יהודה היה כמו הסוכב במקדש שהיה בולט אמה מכל צד ונעשה להילוך רגלי הכהנים, ובוזה יישב השפת אמת מה שלא הזכיר הרמב"ם כלום מענין הכוור דרבי והבליטה או החריץ דר"י ברבי יהודה, שהרי מבואר בסוגיין שגם במקדש היו צריכין לעשותם, ובהכרח שהרמב"ם מפרש ענין הסוכב כנ"ל, ופסק כר"י ברבי יהודה, והרי הזכיר סוכב שנעשה להילוך הכהנים, ועי' לקמן בהערות מזה.

62. הרשב"א [חולין יח] מפרש שאותו היום נפגם קרן המזבח בסיד, כלומר שלא נפגמו האבנים עצמם, אלא החיבור שלהם הנעשה ע"י סיד וכו', ועל זה נאמר בבריתא שכל מזבח שאין

המזבח תעכבן הקרן מלהקיף את המזבח?

אלא אימא כוונת הבריייתא דבין קרן לקרן היתה אמה, וגם מקום הילוך רגלי הכהנים היה אמה נוספת, וזהו ה"כרכוב" האמור בפסוק.

ומקשינן: ומי מצינן לפרש כן דזהו הכרכוב האמור בקרא, **והכתיב**: שנתנו את מכבר הנחושת **"תחת כרכובו מלמטה עד הציו"** אלמא היה הכרכוב בקיר המזבח, ולא בראשו של מזבח, שאם היה בראשו של מזבח היכי קרי הכתוב למכבר הנתון סביב קיר המזבח **"תחת כרכובו"**?

אמר רב נחמן בר יצחק: תרי כרכוב הוו, חד לנוי כמין בליטה קטנה חוגרת היתה מסביב לקיר המזבח לנוי, ומתחת לאותו סובב נתנו את מכבר הנחושת, וחד בראשו של מזבח היה חריץ עמוק **לכהנים** שיהיה להם מעקה כדי **דלא נשתרקו** — שלא יחליקו, וכמו שנתבאר בברייתא שלמדנו.

שנינו בברייתא: **מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו של המזבח אין מעכבין**.

אמר רב מני: הא דאמרינן שאין המדות מעכבין במזבח, **ובלבר שלא יפחתנו למידותיו ממזבח שעשה משה**.

וכמה היה מזבח שעשה משה?

אמר רב יוסף: אמה!

אחיכו עליה דרב יוסף, הא קרא כתיב בהדיא **"חמש אמות ארך וחמש אמות רוחב רבוע יהיה המזבח"**.

אמר ליה אביי לרב יוסף **דלמא מקום מערכה קאמר** מר שהיתה אמה במזבח של משה⁽⁶⁴⁾, שצריך להוציא מתוכן של ה' אמות, אמה קרנות לכל צד, ואמה לכל צד מקום הילוך רגלי הכהנים לפנים מן הקרנות, ונשארה רק אמה אחת למקום המערכה.

אמר ליה רב יוסף לאביי: מר, **דגברא רבה הוא, ידע מאי קאמינא** דלכך נתכוונתי! קרי עליהו על אותם שחייכו על דבריו **בני קטורה** שהם בני אברהם ולא כורע אברהם יצחק ויעקב — לפי שאינם מבינים בהלכה.

בני אחתיה דרבי טרפון הוו יתבי קמיה **דרבי טרפון**, ולא הוו אמרי מידי, ורצה רבי טרפון שידברו ולפיכך פתח **ואמר** להם מילתא בעלמא, דבר שאינו נכון כדי לפתוח פיהם **"ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני"**, אמרי ליה לרבי טרפון: והלא אין כך לשון הכתוב, אלא **"ושמה קטורה" כתיב**,

עיכוב אלא כמה שנאמר בפירוש בפסוק, ולא מה שנלמד מדרשות, ואם כן הוא הדין רוחב ו' אמות לרבי יהודה שרוחב המזבח היה י' אמה, אם כן מקום המערכה היה ו' אמות, וזהו השיעור לעיכובא, אולם החק נתן כתב להוכיח ממה שפסק הרמב"ם [בית הבחירה ב יז] שגובה המזבח לעיכובא הוא רק ג' אמות, ואע"ג שפסק רבי יוסי שהיה י' אמות גובהו, ועל כרחק שאין

64. פשוטן של דברים הוא שכל דברי רב יוסף שאמה הוא השיעור לעכב, הוא רק לרבי יוסי, אבל לרבי יהודה שרוחב המזבח היה י' אמה, אם כן מקום המערכה היה ו' אמות, וזהו השיעור לעיכובא, אולם החק נתן כתב להוכיח ממה שפסק הרמב"ם [בית הבחירה ב יז] שגובה המזבח לעיכובא הוא רק ג' אמות, ואע"ג שפסק רבי יוסי שהיה י' אמות גובהו, ועל כרחק שאין

אך לפי מה שביאר הגרי"ז [בית הבחירה ב ח] בדעת הרמב"ם שכל הג' אמות יש להם דין מקום המערכה, ומשום כך הם מעכבין, [ולא משום שרק הם מפורשים בפסוק], אם כן לרבי